

FAHREDDİN-İ IRÂKÎ DİVANI'NDA KOZMİK UNSURLAR

Esengül Uzunoğlu Sayın*

Öz

610-688 (1213-1289) yıllarında yaşayan Fahreddîn-i Irâkî, Fars edebiyatının ünlü âlim ve sûfî şairlerindedir. Kültüre önem veren saygın bir ailede büyümüştür. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş, on yedi yaşında nahiv, sarf, meânî, belâgat, münâzara, tefsir, hadis, fıkıh, astronomi gibi tüm aklî ve naklî ilimlere ders verecek derecede hâkim olmuştur. Uşşâknâme, Lema'ât ve Dîvân'dan oluşan manzum ve mensur eserleri vardır. Tasavvufun etkisinde kalan Irâkî, eserlerini âşıkane ve arifane bir dille yazmıştır. Eserlerinde tevhid sırları, hakiki aşk ve mutlak güzellik gibi konularını işlemiştir. Şiirlerinde sade ve akıcı bir üslup kullanmıştır. Senâî, Attâr, Mevlâna ve Sadî gibi ünlü şairlerden etkilenmiş, Hâfız ve Câmî gibi şairler de ondan etkilenmiştir.

Çalışmada Irâkî'nin Nesrîn-i Muhteşem (Hezâî) tarafından Mecmûa-i Âsâr-i Fahreddîn-i Irâkî (Tahran 1372 hş.) adıyla neşredilen Dîvân'ı esas alınarak Divan'da yer verilen kozmik unsurlar incelenmiştir. Fahreddîn-i Irâkî'nin hayatına kısaca değindikten sonra Dîvân'da yer alan kozmik unsurlar Dîvân'dan örnek beyitler kullanılarak incelenmiş, beyitlerin sonuna sayfa ve beyit numarası verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fahreddîn-i Irâkî, Uşşâknâme, Lema'ât, Dîvân, Kozmik Unsurlar.

THE COSMIC UNIVERSE IN DIWAN OF FAHREDDIN IRAKI

Abstract

Fahreddin Iraki who lived between the years of 610-688 (1213-1289), is one of the famous scholars and sufi poets of persian literature. He grew up in a respectable family that cares about culture. He memorized the Quran at a young age, seventeen years old teach all the mental and other sciences such as nahiv, sarf, meani, eloquence, discussion, commentary, negotiation, commentary, canon law, astronomy and has learned enough to give lessons. He has written works in prose and verse such as Uşşakname, Lema'at and Diwan. Iraki wrote his works under the influence of mysticism through amatory and sagacious language. He narrated the secrets of monotheism, true love and absolute beauty at his works. His poetry is simple and fluent in style. He was influenced by famous poets such as Senai, Attar, Mevlana and Sadi, affected of him poets such as Hafiz and Cami.

The Cosmic Universe has been applied in this study upon Iraki's Nesrin Muhteşem (Hezai)'s Mecmua Asar Fahreddin Iraki (Tahran 1372 hş.) also known as Diwan. After briefly mentioning the life of Fahreddin Iraki, the cosmic universe has been analysed with examples of Diwan and at the end of couplets page and couplet number have been given.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 10/02/2020, Accepted / Kabul Tarihi: 03/08/2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.687332>

*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, esengul.sayin@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5338-8067>

Keywords: Fahreddin Iraki, Uşşakname, Lemaat, Diwan, the cosmic universe.

GİRİŞ

Merak duygusu insanoğlunun içinde yaratıştan beri var olan bir histir. İnsanoğlu yıllarca bu merak duygusunu gidermek için ilkel ve teknolojik birçok yola başvurmuştur. Merak etme duygusu öğrenmeye, araştırmaya, keşfetmeye ve anlamaya sevk etmiş, bu sayede de bilgiye ulaştırmıştır. İnsanoğlu tarafından kâinat ve içindekiler tarih boyunca merak konusu olmuştur. Bu merak duygusundan ötürü gökyüzü, yıldızlar, gök cisimleri ve gökyüzünde meydana gelen olaylar gözlemlenerek araştırılmış, açıklama yapılmaya çalışılmıştır. Fakat her zaman mantıklı açıklamalar yapılacak kadar bilgiye ulaşılammış bu durumda ise mitoloji, felsefe, edebiyat, teoloji gibi birçok alan devreye girerek açıklanamayan olaylar anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu alanlar arasında açıklanamayan şeyleri belli bir kurala bağlı kalmadan, benzetme, türetme gibi şekillerde yorumlayan alan edebiyattır. Kozmik unsurlar edebiyat var olduğundan beri edebiyatın içinde var olmuş, değişik özellikleri ve benzetme unsuru olarak kullanılmasından ötürü de en çok şiirlerde yer almıştır (Akpınar, 2002: 169-170; Gülüm, 2014: 520; Şeker, 2015: 7; Okmak, 2018: 156).

Kozmik unsurlar divan şairlerinin şiirlerinde geniş yer tutmuş, özellikle de sevgiliye benzetilen olarak güneş ve ay; aşığa benzetilen olarak ay ve yıldızlar kullanılmıştır. İnsanların başına gelen kötü şeylerden felek suçlanmış ve felekten şikâyet edilmiştir. Hareketleri ve konumlarıyla yıldızların insanın şansındaki yeri vurgulanmış, burçlardan, yıldızlardan ve seyyarelerden bahsedilmiştir (Kapal, 2013: 161; Okmak, 2018: 156).

Fars edebiyatının ünlü şairlerinden olan Fahreddîn-i Irâkî de gazellerinde kozmik unsurlardan faydalanmıştır. Irâkî, kozmik unsurlardan olan felekten; dönmesi, yedi kat ve dokuz tane olması, sonsuzluğu ve uzaklığı münasebetiyle bahsetmiş; yıldızların parlaklığı, uzaklığı, yanıp sönmeleri, soğuklukları, sabah kaybolmaları gibi özelliklerini vurgulamış; ayı parlaklığı ve çekiciliği gibi unsurlarla sevgiliye benzetmiş; hilâlden sevgilinin kaşıyla olan benzerliği bakımından bahsetmiş; güneşi sevgilinin parlak yüzünün kaynağı olarak zikretmiş; karanlığı geceye, feleğe, gönle, toprağa, göze ve zülfe sıfat olarak kullanmış; gölgeden güneş geldiği zaman kaybolması münasebetiyle bahsetmiş; bulutun yağmur yağdırması ve aşığın göz yaşı ile bulutun yağmur yağdırması arasındaki benzerliği vurgulamış, zaman ile ilgili kavramlara, mevsimlere ve gün ile ilgili unsurlara da yer vermiştir.

Fahreddîn-i Irâkî, 610'da (1213) Hemedan'ın Kumcân köyünde doğmuştur. Saygıdeğer, bilgili ve kültürlü bir ailede büyümüş, beş yaşında süt annesinden ilk eğitimi almış, daha sonra da eğitim hayatına başlamıştır. Henüz küçük yaşta olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerim'i hıfz etmiştir. 17 yaşına geldiğinde ders verecek derecede nahiv, sarf, bedî, beyan, meânî, belâgat gibi tüm aklî ve naklî ilimlere vakıf olmuştur (Irâkî, 1377 hş.: 48; Câmî, 1386 hş.: 599; Safâ, 1386 hş.: 570; Değirmençay-Çağlayan, 2017: 21).

Irâkî, Kalenderî tarikatına mensup dervişlerin maddi ve manevi dünyayı umursamadıklarını, hiçbir manaya ve sırra önem vermediklerini görünce onları örnek almış ve seyr u sülûk yolunu tutmuştur. Daha sonra Kalenderî tarikatına girmiş ve bu tarikata şeyh olmuştur. Irâkî, Hindistan, Hicaz, Mısır ve Anadolu'da birçok bölgeye seyahat etmiş, Konya'da Mevlâna Celâleddîn ile görüşmüş, onunla yakın dostluk kurmuş, onun sema törenlerine katılmıştır. Ayrıca Konya'da bulunan Sadreddîn Konevî'den dersler almış, dönemin ünlü mutasavvif şahsiyetleri Şemsuddîn-i Mardinî, Şeyh Saîd-i Fergânî, Şerefeddîn-i Mavsilî ve Mueyyeduddîn-i Cendî ile de görüşmüştür (Irâkî, 1377

hş.: 50-55; Safâ, 1354 hş.: 175; Âştîyânî, 1387 hş.: 543; Muîn, 1375 hş.: 1167; Değirmençay-Çağlayan, 2017: 21).

Irâkî Uşşâknâme, Lema'ât ve Dîvân'dan oluşan manzum ve mensur eserler kaleme almıştır. Tasavvufun etkisinde kalan Irâkî, eserlerini âşıkane ve arifane bir dille yazmıştır. Eserlerinde tevhid sırları, hakikî aşk ve mutlak güzellik konularını işlemiştir. Şiirlerinde üslubu sade ve akıcıdır. Kelimeleri çoğunlukla bilinen anlamlarıyla kullanılmış, anlaşılması güç kelime ve kavramlardan uzak durmuştur. Senâî, Attâr, Mevlâna ve Sadî gibi ünlü şairlerden etkilenmiş, Hâfız ve Câmî gibi şairler de ondan etkilenmiştir (Safâ, 1386 hş.: 577; Safâ, 1354 hş.: 175; Bilgin, 1995: 85; Değirmençay-Çağlayan, 2017: 21-22).

Irâkî, 688 (1289) yılında Şam'da hayatını kaybetmiştir (Irâkî, 1377 hş.: 63-64; Câmî, 1386 hş.: 602; Safâ, 1386hş.: 570-576; Değirmençay-Çağlayan, 2017: 22).

Çalışmada şairin Nesrîn-i Muhteşem (Hezâî) tarafından *Mecmûa-i Âsâr-i Fahreddîn-i Irâkî* (Tahran 1372 hş.) adıyla neşredilen *Dîvân*'ı esas alarak 4527 beyit incelenerek kozmik unsurlar *Dîvân*'dan örnek beyitler getirilerek incelenmiş, beyitlerin sonuna sayfa ve beyit numarası verilmiştir.

1. Divanda Yer Alan Kozmik Unsurlar

1.2. Kozmik Alem

1.2.1. Felek

Gök, gökyüzü, gök kubbe, semâ anlamına gelen felek, divan şairlerinin şiirlerinde eflâk, çarh, gerdûn, sipihr, âsumân, fezâ ve sema gibi kelimelerle ifade edilir ve mecazen baht, talih ve şans anlamına da gelir (Kurnaz, 1995: 306; Uludağ, 2005: 133; Pala, 2012: 149; Gülüm, 2014: 521).

Irâkî de *Dîvân*'ında felek için çerh, eflâk, sipihr, âsumân, semâ, fezâ isimlerini kullanmış; feleği dönmesi, yedi kat ve dokuz tane olması, sonsuzluğu ve uzaklığı bakımından ele almıştır:

تا صریر درش شنید فلک
بر درش چرخ می زند همه سال

Felek onun kapısının sesini duyunca bütün yıl onun kapısında döner.¹

Beyitte Irâkî, feleğin sevgilinin kapısının sesini duyduğunda bütün yıl onun kapısında döndüğünü söylemiştir. Şaire göre felek; sevgilinin kapısında onu görmek için dolaşan aşıktır.

های و هوی عاشقان شد از زمین بر آسمان
نعره مستان اگر نشنید هشیاری چه شد

Âşıkların hay huyu yedi gökten geçti, bir ayık sarhoşların nağrasını duymadıysa ne oldu?²

Beyitte şair, aşıkların feryat ve figanının göklere kadar ulaştığını, ayık olan birinin aşktan sarhoş olmuşun bu nağrasını duymasa da bunun bir önemi olmadığını söylemiştir. Şaire göre aşıklar çektikleri aşk acısının neticesinde feryat etmiş, feryadı ise yedi göğü geçmiştir. Aşığın halinden yalnızca aşığın anladığı, aşk sarhoşunun narasını da ancak aşktan sarhoş olanın anlayabileceği vurgulanmış, aşktan sarhoş olmayanın bu durumdan haberdar olamayacağı ifade edilmiştir.

¹ Irâkî, 1372 hş.: 271/5; benzer örnek için bk. Irâkî, 1372 hş.: 271/4.

² Irâkî, 1372 hş.: 236/11; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 45/8, 49/5, 56/2, 65/5, 71/6, 104/5.

Kâinatın merkezinde ve hareketsiz olan dünyanın etrafında soğan zarına benzeyen ve üst üste kuşatmış gök tabakaları vardır. Bu gök tabakalarının her biri ayrı ayrı bir yıldız aittir. Felekler dünyaya yakınlıklarına göre sıralanmış, ilk yedi felekte de yedi gezegen vardır. Bunlar; birinci felekte ay, ikinci felekte Utârid (Merkür), üçüncü felekte Zühre (Venüs), dördüncü felekte güneş, beşinci felekte Merih (Mars), altıncı felekte Müşteri (Jüpiter), yedinci felekte Zühâl (Keyvan) ve sekizinci felekte sabit yıldızlar ve burçlardır (Kurnaz, 1995: 306).

ساز طرب عشق که داند که چه ساز است
کز زخمه آن نه فلک اندر تک و تاز است

Aşkın mutluluk sazı kim bilir nasıl çalar ki onun mızrabının sesinden dokuz gökyüzü dans eder.³

Beyitte şair; aşktan mutlu olan aşıkların sazının çaldığında sazın mızrabının sesinden dokuz gökyüzünün dans ettiğini söylemiş, gökyüzünün dönmesi olayına işaret etmiştir. Şaire göre gökyüzü aşkın mutluluk sazından çıkan seslerden ötürü dans etmiş, böylece gökyüzünün dönmesi güzel bir sebebe bağlanmıştır. Şair en dışta olan ve bütün tabakaları içine alan tabaka olan dokuz felekten (Kurnaz, 1995: 308) bahsetmiş, dokuz feleğin de dans ettiğini ifade etmiştir.

دو جهان ذره در فضای قدم
نور او آفتاب ذره شکار

Başlangıcı olmayanın fezada iki dünya zerre, onun nuru ise zerre avlayan güneş.⁴

Beyitte şair, fezanın sonsuzluğundan bahsetmiş, iki fezanın da bu gökyüzünde bir zerre olduğunu ifade etmiştir. Fezanın ışığının da güneşin yanında çok küçük olduğunu söylemiştir.

باز دست غم گریبانم گرفت
گرچه بر افلاک دامان می کشم

Her ne kadar ufuklara kadar elimi eteğimi her şeyden çekmiş olsam da gam eli yine benim yakamı tuttu.⁵

Beyitte şair ufuklara kadar her şeyden elini çekse de gamın yine onu yakaladığını söylemiştir. Şair uzaklık ifadesi olarak ufuklardan bahsetmiş ancak yine de gamın onun peşinden geldiğini ifade etmiştir.

Irâkî, feleği insanın çekmiş olduğu acı ve sıkıntıların sebebi olarak görmüş, insanların ah ve feryadının büyüklüğünü ve acılığını ifade etmek için çekilen ahın ve ıstırabın gökyüzüne kadar ulaştığını ifade etmiştir. Bununla birlikte Irâkî, sevgiliden şikâyet etmenin mümkün olmadığını, şikâyetin ancak feleğe olduğunu söylemiştir:

حاش الله كزو كنيم گله
گله از بخت و روزگار كنيم

Ondan şikâyet etmekten Allah korusun, bahttan ve felekten yakınırız.

³ Irâkî, 1372 hş.: 322/1; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 7/2, 15/2, 45/3, 45/11, 47/1, 56/3, 59/1, 71/6, 322/1.

⁴ Irâkî, 1372 hş.: 25/8; benzer örnek için bk. Irâkî, 1372 hş.: 36/1.

⁵ Irâkî, 1372 hş.: 223/9; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 6/6, 336/4.

Şair, sevgiliden şikâyet etmenin mümkün olmadığını, aşktan dolayı çektiği acı ve sıkıntının sebebinin baht ve felek olduğunu söylemiştir.

از بخت بفریادم و از چرخ برد
وز گردش روزگار رخ چون گل زرد

Bahttan dolayı feryattayım ve felekten dolayı dertte ve feleğin dönmesinden yüz sarı gül gibi.⁶

Şair; feryadın ve ahın sebebinin felek olduğunu, aşkın acısından dolayı sararmış yüzünün sebebinin de yine feleğin dönmesi olduğunu söylemiştir.

عشق رویت رستخیزی از زمین انگیزته
آرزویت غلغلی در آسمان انداخته

Yüzünün aşkı yeryüzünde kıyameti koparmış, arzun gökyüzünden gürültü patırtı çıkarmış.⁷

Şair beyitte sevgilinin yüzünün aşkının yeryüzünde kargaşaya sebep olduğu, sevgilinin yüzünden ötürü insanların birbirine düştüğünü ifade etmiştir. Sevgilinin yüzüne kavuşma arzusunun ise gökyüzünde gürültü patırtı çıkardığını söyleyerek gök gürültüsünün sebebinin sevgilinin yüzünün arzusu olduğunu söylemiştir.

Divan edebiyatında felek en çok âşık ile alakalı olarak işlenmiştir. Irâkî de bir âşık olarak kendini feleğe benzeterek maşuğun peşinde felek gibi avare dolaştığını söylemiş, böylece feleğin dünyanın etrafında dönmesi hadisesine işaret etmiştir:

چند سر گشته دویدم چو فلک تا آخر
حاصلم درد دل و سینه بریان آمد

Felek gibi o kadar avare koştuk ki sonunda hâsılım gönül derdi ve kebab olmuş göğüs oldu.⁸

Beyitte şair; kendini bir âşık olarak feleğe benzetmiş, kendinin de aşktan ötürü felek gibi avare dolaştığını söylemiştir. Gönlündeki aşktan kendine kalanın gönül derdi ve yanmış bir sine olduğunu ifade etmiştir.

Irâkî, genişliği, yuvarlaklığı, parlaklığı ve şekil gibi unsurlarla feleği kadehe benzetmiştir:

منگر بدان که روز فروشد تو می بیار
کز آسمان جام برآید صد آفتاب

Günün bittiğine aldırış etme, sen şarap getir; çünkü kadeh gibi gökyüzünden yüzlerce güneş doğar.⁹

Şair sâkîye seslenerek günün bittiğine aldırış etmemesini söylemiş, ondan şarap istemiştir. Gökyüzünü genişliği, yuvarlaklığı, parlaklığı ve şekli münasebetiyle kadehe benzetmiş, yüzlerce güneşin bu kadeh gibi gökyüzünden doğduğunu ifade etmiştir. Beyitte yüzlerce güneş doğar diyerek kastedilen güneşin sürekli olarak gökyüzünde doğmasıdır.

1.2.2. Yıldızlar

⁶ Irâkî, 1372 hş.: 348/3; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 90/12, 327/3, 327/7, 354/4.

⁷ Irâkî, 1372 hş.: 138/8; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 221/8.

⁸ Irâkî, 1372 hş.: 274/10; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 275/1.

⁹ Irâkî, 1372 hş.: 18/1; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 310/5.

Divan edebiyatı şairleri şiirlerinde yıldızlara; parlaklığı, uzaklığı, yanıp sönmeleri, soğuklukları, sabah kaybolmaları gibi özellikleriyle yer vermiştir (Kapal, 2013: 161).

Irâkî de *Dîvân*'ında yıldızların yansımından, parlaklığından ve gece gelip sabah kaybolmasından bahsetmiştir:

به شب در آب بتوان دید عکس انجم گردون
ولی در روز ننماید ز تاب مهر نورانی

Geceleyin gökyüzünün yıldızlarının yansımaları suda görebilirsin; fakat gündüz parlak güneşin yansımalarından dolayı görülmez.¹⁰

Beyitte şair; yıldızların yansımalarının geceleyin suda görülebileceğinden ancak gündüz güneşin doğmasıyla birlikte bu yansımaların kaybolduğundan bahsetmiştir.

فلک به مشعله داری درگهم هر شب
دو صد هزار مشاعل ز اختر آورده

Felek her gece dergâhıma meşale tutmak için yıldızdan iki yüz bin meşale getirmiş.¹¹

Şair beyitte yıldızların dergâhını her gece aydınlattığından bahsetmiştir. Yıldızların gece etrafı aydınlatığı vurgulanmıştır.

Irâkî, parlaklığıyla bilinen yıldızın dahi sevgilinin ay gibi parlak yüzü karşısında kaybolmasından bahsetmiştir:

چون ستاره مهش عرق کرده
آفتابی ز نو برآورده

Yıldız onun ay gibi yüzünden utanınca, bir güneş yeniden yükseldi.¹²

Beyitte şair; geceyi parlaklığı ve ışığıyla aydınlatan yıldızın dahi sevgilinin yüzünün parlaklığından utandığını söylemiştir. Gecenin karanlığında sevgilinin ay gibi parlak yüzü görüldüğünde yıldızın utandığını ifade etmiştir.

1.2.3. Güneş

Divan edebiyatı şairlerinin en fazla kullandığı kozmik unsurlardan olan güneş, şiirlerde teşbîh unsuru olarak kullanılmış hem benzeyen hem de benzetilen olarak şairlerin şiirlerinde ele alınmıştır. Divan şairleri şiirlerinde güneşi, aydınlatıcılığı ve yakıcılığıyla işlemiştir. Güneş gökyüzünün ve dünyanın hâkimi, doğuşuyla Nevruz ve baharın habercisi, kendini gizleyişiyle ise kışın gelişinin belirtisi olmuştur (Gülüm, 2014: 531; Okmak, 2018: 158).

Irâkî *Dîvân*'ında güneşin aydınlatıcılığından ve günün doğuşunun habercisi olmasından bahsetmiş; şekli, parlaklığı, yakıcılığı, büyüklüğü yönleriyle güneşi sevgiliye benzetmiş, güneş diyerek sevgiliye işaret etmiş, sevgilinin yüzünün parlaklığı ve ışığı vurgulanacağı zaman ise güneş yüzlü ifadesini kullanmıştır:

روزم ار آید به شب بی رخ تو چه عجب
روز چگونه بود چون نبود آفتاب

¹⁰ Irâkî, 1372 hş.: 29/5.

¹¹ Irâkî, 1372 hş.: 70/6.

¹² Irâkî, 1372 hş.: 412/10.

Eğer senin yüzün olmadan gündüzüm geceye dönerse niçin şaşırılsın, güneş olmadan gündüz nasıl olur?¹³

Beyitte şair; sevgiliyi güneşe benzetmiş, sevgilinin yüzü olmadan gündüzün gece gibi karanlık olduğunu, bunda da şaşırılacak bir durum olmadığını ifade etmiştir. Şaire göre güneş gibi sevgili olmadan gündüzün olması mümkün değildir.

مگر روشن شود صبح امیدم

مگر خورشید از روزن درآید

Belki ümit sabahı aydınlanır, belki güneş pencereden içeri girer.¹⁴

Beyitte şair gündüzün işareti olan güneşin doğuşundan bahsetmiş, sevgilinin güneş gibi yüzünü görme umuduyla sabahın olduğunu ifade etmiştir.

ناگاه ز رخسار شبی پرده بر انداخت

صد مهر ز هر سو بشب تار برآید

Bir gece ansızın yüzünden perdeyi attı, karanlık gecede her taraftan yüzlerce güneş doğdu.¹⁵

Beyitte sevgilinin yüzü parlaklık bakımından güneşe benzetilmiş, sevgili yüzündeki peçeyi atınca karanlık gecenin aydınlanarak her taraftan binlerce güneş ışığı görüldüğü ifade edilmiştir.

ساقی بیار می که فرو رفت آفتاب

بنمای تیره شب رخ خورشید مه نقاب

Sâki! Şarap getir çünkü güneş battı, karanlık gecede güneş yüzlüyü (sevgiliyi) göster.¹⁶

Beyitte şair sâkîye seslenmiş, akşam olduğunu meclisin kurulduğunu, şarap getirmesini istemiştir. Karanlık gecede güneş yüzlü sevgiliyi göstermesini istemiş, sevgilinin mecliste var olduğuna işaret etmiştir.

Irâkî ayrıca güneşi parlaklığı ve yakıcılığı yönüyle kalbe benzetmiştir:

چه عرش و چه ثری؟ که همه ذره ای بود

در پیش آفتاب ضمیر منورم

Ne arş ne yeryüzü? Güneş gibi olan parlak kalbimin karşısında çünkü hepsi bir zerredir.¹⁷

Beyitte şair arşın da gökyüzünün de onun güneş gibi parlak kalbinin karşısında bir zerre hükmünde olduğunu, bir zerre kadar küçük olduğunu ifade etmiştir.

Irâkî âşığı değersiz bir zerreye, maşuğu ise güneşe benzetmiş, bundan ötürü de güneşin zerreye lütuf göstermesini istemiştir:

گرچه سهلست این ثنا بنیوش

مهری از لطف عیب ذره بیوش

¹³ Irâkî, 1372 hş.: 164/7; benzer örnek için bk. Irâkî, 1372 hş.: 308/5.

¹⁴ Irâkî, 1372 hş.: 132/2; benzer örnek için bk. Irâkî, 1372 hş.: 145/12.

¹⁵ Irâkî, 1372 hş.: 151/9.

¹⁶ Irâkî, 1372 hş.: 17/7; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 17/7, 40/7, 114/8, 164/1, 164/6-7, 183/11, 185/1, 197/2, 225/11, 256/4, 272/7, 277/5, 318/11, 325/13, 327/15, 330/18, 331/1, 364/3.

¹⁷ Irâkî, 1372 hş.: 19/8.

Bu övgü her ne kadar basit olsa da dinle, sen güneşsin lütfunla zerrenin ayıbını ört.¹⁸

Beyitte şair, sevgiliyi güneşe, kendini ise zerreye benzetmiş, lütfuyla zerrenin ayıbını örtmesini istemiştir.

1.2.4. Ay

Ay, güneşten aldığı ışıkla geceyi aydınlatır, parlaklığıyla geceye güzellik ve çekicilik bahşeder. Divan şairleri şiirlerinde ayın ışığından, parlaklığından ve geceye güzellik katmasından bahsetmiş, sevgiliye ve sevgilinin yüzüne benzetme unsuru olarak kullanmıştır (Karaköse, 2012: 33; Okmak, 2018: 160).

Irâkî de *Dîvân*'nda parlaklığı ve çekiciliğiyle sevgiliye ay demiş, sevgilinin yüzünü ise karanlıkta parlaması münasebetiyle aya benzetmiştir:

دیده من به تو بیند عالم
آفتابی قمری اجفانی

Benim gözüm âlemi seninle görür, güneş misin? Ay mısın? Kirpikler misin?¹⁹

Beyitte şair sevgiliye parlaklığıyla güneş, geceyi aydınlatması, çekiciliği ve parlaklığıyla ay demiştir. Gözünün alemde sadece sevgiliyi gördüğünü, sevgilinin ise güzelliğiyle gözlerini kamaştırdığını ifade etmiştir.

دلا بر من همین باشد که جان در راه او بازم
اگر آن ماه ننماید مرا رخسار چتوان کرد

Ey gönül, bana onun yolunda sadece canı vermek düşer, eğer o ay yüzlü (sevgili) bana yüzünü göstermezse ne yapılabilir?²⁰

Beyitte şair gönlüne seslenmiş, sevgilinin uğruna canını feda etmenin uygun olduğunu ancak ay yüzlü sevgilinin ona yüzünü göstermezse de bir şey yapamayacağını söylemiştir.

1.2.5. Hilâl

Hilâl, divan şairlerinin şiirlerinde şekli bakımından sevgilinin kaş ve boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır (Okmak, 2018: 161).

Irâkî de şiirlerinde hilâli şekli bakımından sevgilinin kaşına benzetmiştir:

تا نشانی دهد ز ابرویت
ماه در هر مہی هلال شده

Kaşına işaret etmek için ay her ay hilâl olmuş.²¹

Beyitte sevgilinin kaş şekli münasebetiyle kaşa benzetilmiş, sevgilinin kaşından bahsedildiğinde ayın hilâl haline işaret edilmiştir.

Irâkî, kölelerin kulağına taktıkları halkayı hilâle benzetmiştir:

حلقه‌داران چرخ بر در تو
حلقه در گوش چون هلال شده

¹⁸ Irâkî, 1372 hş.: 62/9; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 183/13, 185/16, 226/9, 256/3-4.

¹⁹ Irâkî, 1372 hş.: 295/1.

²⁰ Irâkî, 1372 hş.: 118/12; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 197/8, 231/3, 237/9, 273/1, 315/11, 328/10, 316/12, 67/9, 366/11.

²¹ Irâkî, 1372 hş.: 41/5.

Senin kapında gökteki köleler hilal gibi kulağına halka takmış.²²

Beyitte kölelerin kulağına taktığı halka şekliyle hilâle benzetilmiştir.

1.2.6. Işık, aydınlık

Kendi kendine var olmayan, bir kaynaktan çıkan ışık, karanlığı aydınlatan bir unsurdur. Divan edebiyatında ışık ve aydınlık, güneş, ay gibi birincil ışık kaynağı olan unsurlarla birlikte kullanılmış, bu kaynaklardan yayılan ışık ve aydınlık insanlara, yeryüzüne ve canlılara olan etkisiyle edebiyata konu olmuştur. Divan şairleri gerçek ışığın sevgilinin yüzü ve yanağından geldiğini söylemiş, şiirlerinde de ışık kaynağı olarak sevgiliyi işlemiştir (Caran, 2003: 67; Yentür, 2003: 18; Eren, 2004: 410; Şeker, 2015: 118).

Irâkî de şiirlerinde güneş ve aydan sonra ışık kaynağı olarak sevgilinin yüzü ile yanağını işlemiştir:

ورنه نقاب نور جمالش شدى جلال
عالم بسوختى ز فروغ جمال تو

Ve eğer cemalinin nurunun perdesi celal olsaydı, âlem cemalinin ışıklarıyla yanardı.²³

Beyitte şair; sevgilinin yüzünün ışığının perdesinin büyüklükle olmayacağından, âlemin onun yüzünün ışığıyla yanacağından bahsetmiştir. Sevgilinin yüzü parlaklığı bakımından ışık kaynağı olarak işlenmiştir.

نور جبینش به روز مشرق نور یقین
صبح ضمیرش به شب مطلع صد ماهتاب

Onun yüzünün yansıması dünyayı ışıklandırdı, onun terinin güzel kokusu cennetleri temizlemiştir.²⁴

Beyitte sevgilinin yüzünün dünyayı aydınlattığı, ter kokusunun da cenneti temizlediği ve güzel kokmasına sebep olduğu, cennetin güzel kokusunun sebebinin de sevgilinin ter kokusu olduğu ifade edilmiştir.

ای رخت تاب آفتاب ازل
روشن از تو قصور دار سلام

Ey senin yüzün ezel güneşinin ışığı, cennet köşkleri senden dolayı aydınlık.²⁵

Beyitte şair; sevgilinin yüzünün sonsuzluk güneşinin ışığı olduğunu, cennet köşklarinin de aydınlık olmasının sebebinin sevgilinin yüzü olduğunu söylemiştir.

Irakî bir beytinde mumdan da ışık kaynağı olarak bahsetmiştir:

گر ز شمعت چراغی افروزیم
خرمن خویش را بدان سوزیم

Eğer senin mumundan bir ışık yakarsak kendi harmanımızı onunla yakarız.²⁶

²² Irâkî, 1372 hş.: 41/9.

²³ Irâkî, 1372 hş.: 22/6.

²⁴ Irâkî, 1372 hş.: 47/5; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 66/9, 163/12, 164/1, 240/8, 250/5, 287/14, 307/4-6.

²⁵ Irâkî, 1372 hş.: 62/7.

²⁶ Irâkî, 1372 hş.: 332/2.

Beyitte şair mum diyerek sevgilinin yüzünü kastetmiş, sevgilinin yüzünden çıkan bir ışığın kendi varlığını yaktığını ifade etmiştir.

1.2.7. Karanlık

Karanlık kavramı daha çok gece ile alakalı olarak zikredilir. Divan şairlerinin şiirlerinde karanlık bazen gerçek anlamında, bazen zıttı olan ışık ve aydınlıkla birlikte bazen de sevgilinin saçına benzetme unsuru olarak kullanılmıştır (Eren, 2004: 411; Şeker, 2015: 119-120; Tolasa, 2001: 422).

Irâkî de *Dîvân*'ında karanlığı; gerçek anlamının yanı sıra geceye, feleğe, gönle, toprağa, göze ve zülfe sıfat olarak kullanmıştır. Bunun yanı sıra ışığa ve aydınlığa tezat olarak da karanlığa işaret etmiştir:

می نماید که هست و نیست جهان

جز خطی در میان نور و ظلم

Dünyanın varlığı ve yokluğunu ışık ve karanlık arasındaki bir çizgiden başka kim gösterir.²⁷

Beyitte dünyanın varlığı ışığa, yokluğu ise karanlığa benzetmiştir.

راه باریک است و شب تاریک و مرکب لنگ و پیر

ای سعادت رخ نمای و ای عنایت دست گیر

Yol dardır, gece karanlık, merkep total ve yaşlı, ey mutluluk yüzünü göster, ey inayet elimden tut.²⁸

Beyitte şair gecenin karanlık olmasından bahsetmiştir.

بهر خاصانش فکنده بر بساط عرش فرش

بهر خصمانش کشیده در کمان چرخ تیر

Onun seçkinleri için arş sofrasında (cennette) yaygı serilmiş, onun akrabaları için karanlık felekte yay çekmiş.²⁹

Beyitte şair; feleğin karanlık olmasından bahsetmiştir.

کی بود کز نور تو روشن شود تیره دلم

کی به روز آید شب بیچاره ای خوار و فقیر

Karanlık gönlüm senin nurundan nasıl aydınlanır, hakir ve fakir bir çaresizin gecesi nasıl gündüz olur.³⁰

Beyitte şair; gönlünü umutsuzluk yönüyle karanlığa benzetmiş, karanlık gönlünün sevgilinin nuruyla nasıl aydınlanacağını, ayrıca kendini hakir ve fakir bir çaresiz olarak tanımlamış, böyle bir çaresizin gecesinin nasıl gündüz olacağını sormuştur.

گر فتد بر خاک تیره پرتو عکس رخت

گردد اندر حال در ذره چو خورشید منیر

²⁷ Irâkî, 1372 hş.: 228/14.

²⁸ Irâkî, 1372 hş.: 9/8; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 17/7, 25/1, 57/6, 114/8, 116/13, 127/11, 145/12-13, 151/9, 188/12, 189/12, 223/15, 274/13, 326/5, 339/3.

²⁹ Irâkî, 1372 hş.: 15/4.

³⁰ Irâkî, 1372 hş.: 17/3; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 179/5, 189/13, 227/11.

Eğer yüzünün yansımasının ışığı karanlık toprağa düşerse hemen zerrenin içinde aydınlık güneş gibi olur.³¹

Şair sevgilinin yüzünün ışığının karanlık toprağa düştüğünde hemen etrafı aydınlattığını ifade etmiştir.

این دیده تاریک من آخر روزی
از خاک قدمهای تو پور نور شود

Benim bu karanlık gözüm sonunda bir gün senin ayaklarının toprağından nurla dolar.³²

Şair beyitte gözü rengi münasebetiyle karanlığa benzetmiş, bir gün ayaklarının toprağıyla gözünün ışıkla dolacağını ifade etmiştir.

تا باز گشادند سر زلف ز رخسار
ای روی جهان زلف شب تار گشادند

Yüzden zülfün ucunu tekrar açtıklarında, dünyanın yüzünden gece gibi karanlık zülfü açtılar.³³

Beyitte zülûf rengi münasebetiyle karanlığa benzetmiş, sevgilinin zülfünün yüzden açıldığında dünyanın aydınlandığı anlatılmıştır.

Ayrıca Irâkî, âb-ı hayâtın (hayat bahşeden suyun) bulunduğu ülke olan Zulmet (Karanlıklar) ülkesine gidilen yoldaki zorlukları vurgulamak için karanlık kavramını kullanmıştır:

بگذرند از تیرگی در چشمه حیوان رسند
دم به دم بر خاک و دل زان آب جان افزا زنند

Karanlıklardan geçip ölümsüzlük suyuna ulaşırlar, an be an cana can katan kadehi can ve gönle vururlar.³⁴

Beyitte âb-ı hayâtı arayan İskender'in Karanlıklar ülkesinden geçtiğinden ve bu yolda birçok sıkıntı çektiğinden bahsetmiştir.

1.2.8. Gölge

Gölge, divan edebiyatında gerçek anlamının yanı sıra umumiyetle gece gölgesi, ağaç gölgesi, bulut gölgesi, zülûf gölgesi, duvar gölgesi, hûma ve ankâ gölgesi gibi çeşitli şekillerde tamlamalar yapılarak kullanılmıştır (Tolasa, 2001: 422; Şeker, 2015: 121).

Irâkî de şiirlerinde gölgeden, güneş geldiğinde yok olmasından, sevgilinin zülfünün aşığa gölge olmasından, aşığa bulutun gölge olmasından, Allah'ın lütuf gölgesinden bahsetmiş, ankânın gölgesinin kutluluğu yani şans getirmesi inancını da (Çağlayan, 2018: 595) vurgulamıştır:

از مهر رخ جهان فروزش
ای سایه، تو را زوال تا کی

Onun dünyayı aydınlatan yüzünün güneşinden ey gölge, senin yok olman nereye kadar?³⁵

³¹ Irâkî, 1372 hş.: 164/1.

³² Irâkî, 1372 hş.: 245/6.

³³ Irâkî, 1372 hş.: 75/7.

³⁴ Irâkî, 1372 hş.: 43/8; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 222/11, 227/6, 255/5, 310/10, 338/12.

³⁵ Irâkî, 1372 hş.: 301/5.

Beyitte şair gölgenin güneş geldiğinde kaybolmasından bahsetmiş, sevgilinin yüzünü dünyayı aydınlatması yönüyle güneşe benzetmiştir.

آفتابی ز روی خود بنمای
تا چو سایه رخ آورم به زوال

Gölge gibi yok olmaya yöneleyim diye kendi yüzünden bir güneş göster.³⁶

Beyitte şair gölgenin güneş geldiğinde kaybolmasından bahsetmiştir. Sevgilinin güneş gibi yüzü görüldüğünde gölgenin yok olduğunu söylemiştir.

در سایه زلف او بیا سود
وز نیک و بد زمانه وارست

Onun zülfünün gölgesinde huzur bul ve zamanın iyisinden ve kötüsünden kurtul.³⁷

Beyitte şair sevgilinin zülfünün gölgesinin huzur verdiğini ve aşığı iyi kötü bütün duygulardan uzaklaştırdığını söylemiş, zülfün karanlık olduğunu gölgenin de karanlıkta görüldüğünü ifade etmiştir.

تا نسوزد آفتاب از پرتو نور رخش
سایه بانى ز ابر بر فرق سرش در وا زنند

Güneş, nur yüzünün ışıltısından yanmasın diye, başının üstüne buluttan bir gölgelik açarlar.³⁸

Beyitte şair sevgilinin yüzünün ışığının güneşten daha parlak olduğunu, güneşin sevgilinin yüzünün ışığından yanmaması için buluttan başının üzerinde gölge yapmasını istemiştir.

یا رب به تو در گریختم بپذیرم
در سایه لطف لایزالى گیرم

Ya Rab! Sana kaçtım beni kabul et, beni sonsuz lütuf gölgede tut.³⁹

Beyitte şair Allah'a yalvarmış, O'nun huzuruna kaçtığını ve kendini kabul etmesini istemiş, lütfunun gölgesinde tutmasını istemiştir.

ز آفتاب نظرت بر سر او سایه فگن
تا مگر بر مگسى سایه عنقا بینند

Belki bir sineğin üzerinde ankânın gölgesini görürler diye bakışının güneşinden onun başına gölge yap.⁴⁰

Beyitte ankânın gölgesinin bir sineğin üzerine düşüp ona şans getirdiğinden bahsedilmiştir.

1.2.9. Bulut

Bulut, yeryüzündeki su birikintilerinin güneşin etkisiyle buharlaşarak gökyüzüne yükselmesiyle meydana gelmektedir. Böylece gökyüzünün sıcaklığına göre bulut;

³⁶ Irâkî, 1372 hş.: 226/13.

³⁷ Irâkî, 1372 hş.: 246/3.

³⁸ Irâkî, 1372 hş.: 246/3; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 40/7, 47/2, 55/2, 65/11, 272/7, 163/12, 189/12, 246/4, 301/5, 318/11, 331/1, 356/11.

³⁹ Irâkî, 1372 hş.: 363/7.

⁴⁰ Irâkî, 1372 hş.: 55/2.

yağmur, dolu, kar ya da çığ şeklinde geri dönmektedir. Bu yönüyle bulut, divan şairlerinin şiirlerinde yağmur, kar, çığ ve dolu gibi unsurlarla birlikte zikredilmektedir. Ayrıca; karanlık ve siyah olması yönüyle de sevgilinin zülfüne benzetilmektedir (Şeker, 2015: 126; Okmak, 2018: 162).

Irâkî de şiirlerinde bulutun yağmur yağdırmasından bahsetmiş, aşığı buluta benzeterek bulutun yağmur yağdırmasını aşığın maşuk için göz yaşı dökmesine benzetmiştir:

ابر بگریست بر گل از پی آنک
زین جهان بر رخس غبار آمد

Bulut gülün üzerine ağladı; çünkü bu dünyadan onun yüzüne toz geldi.⁴¹

Beyitte şair; bulutun gülün üzerine yağmur yağdırdığından bahsetmiştir. Bu durumun sebebinin de gülün üzerine bu dünyadan toz gelmesinin olduğunu söylemiştir.

گهی از انس همچون برق خوش خندی درین گلزار
گه از هیبت بسان ابر اشک از دیده بارانی

Bazen dostluktan bu gül bahçesinde yıldırım gibi güzel gülüyorsun, bazen heybetinden bulut gibi gözünden gözyaşı akıtıyorsun.⁴²

Beyitte şair bulutu göze, yağmur yağmasını da göz yaşına benzetmiştir.

1.3. Zaman ve Zamanla İlgili Mefhumlar

1.3.1. Zaman

Irâkî *Dîvân*'ında zaman kavramı “vakt, zemân, dem, lehze, eyyâm, rüzgâr” gibi zaman ifade eden kavramlarla ifade edilmiştir:

سحرگاهان به کوی او بسی رفتم به بوی او
بسی گفتم قبولم کن نکرد آن یار چتوان کرد

Seher vakitleri onun kokusuyla onun sokağına çok gittim, çok defa beni kabul et dedim, o sevgili yapmadı, ne yapılabilir?⁴³

Beyitte şair seher vaktinde sevgilinin kokusuyla onun sokağına gittiğini, sevgilinin ise onu kabul etmediğini söylemiştir.

اگر فرصت دهد جانا فراقی روز کی چندم
زمانی با تو بنشینم می در روی تو خندم

Eğer senin ayrılığın birkaç gün bana fırsat verirse, bir an (zaman) seninle otururum, bir an senin yüzüne gülerim.⁴⁴

Beyitte şair sevgiliyle oturmak ve gülmek istemiş ancak buna ayrılığın fırsat vermediğini söylemiştir.

مست خراب یابد هر لحظه در خرابات

⁴¹ Irâkî, 1372 hş.: 143/16; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 45/1, 177/10.

⁴² Irâkî, 1372 hş.: 35/1.

⁴³ Irâkî, 1372 hş.: 119/1.

⁴⁴ Irâkî, 1372 hş.: 211/11.

گنجی که آن نیابد صد پیر در مناجات

Körkütük sarhoş yüzlerce pirin münacatta bulamadığı hazineyi her an meyhanede bulur.⁴⁵

Beyitte şair ilahî aşkla sarhoş olmuş yüzlerce pirin bulamadığı hazineyi aşığın meyhanede bulduğunu söylemiş, gerçek hazinenin meyhanede olduğunu söylemiştir.

چون از تو جدا فکندم ایام

ناکام شدم به هر دیاری

Günlerimi senden ayrı geçirince her bir diyarda muratsız oldum.⁴⁶

Beyitte sevgiliden ayrı geçen her günün umutsuzlukla dolu olduğundan bahsedilmiştir.

خوش بود روزگاری بر بوی وصل یاری

هم خوشدلش رفته هم روزگار هیهات

Bir zamanlar bir sevgiliye kavuşma ümidiyle hoş olmuş hem mutluluğu gitmiş hem zaman yazık!⁴⁷

Beyitte şair aşığın sevgiliye kavuşma ümidiyle hem mutluluğu hem de zamanı kaybettiğinden bahsetmiştir.

1.3.2. Yıl

Irâkî *Dîvân*'ında yıl kavramından bahsetmiş, ayrıca uzun bir süre dilimini ifade etmek için yıllarca ifadesini de kullanmıştır:

بر زمانه چه دل نهم کامسال

همچو پارم ز دست می برود

Feleğe bu yıl geçen yılım gibi elimden gittiği için nasıl gönül koyarım.⁴⁸

Beyitte şair zamanın geçmesinden bahsetmiş, zamanın hızlı geçtiğinden ötürü de felekten yakınamayacağını söylemiştir.

سالها در جست و جویش دست و پای می زدیم

چون نشان دیدیم خود را بی نشان خواهیم کرد

Yıllarca onu aramak için çırpındık, işaret gördüğümüzde kendimizi izsiz yapacağız.⁴⁹

Beyitte şair yıllarca sevgiliyi aramak için uğraştığını, onu gördüğünde ise kendinden vazgeçeceğini ifade etmiştir.

فریاد که از هجر تو جانم بلب آمد

هیہات که دور از تو همه سال حزینم

İmdat! Senin ayrılığından canım ağza geldi, yazık! Bütün yıl senden uzak hüznlüyüm.⁵⁰

⁴⁵ Irâkî, 1372 hş.: 78/10.

⁴⁶ Irâkî, 1372 hş.: 141/7.

⁴⁷ Irâkî, 1372 hş.: 103/9; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 103/9, 109/2, 114/8, 115/10, 141/17, 148/5, 242/10, 244/18, 251/1-2.

⁴⁸ Irâkî, 1372 hş.: 136/11.

⁴⁹ Irâkî, 1372 hş.: 105/4; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 152/6, 186/14, 190/5, 265/9, 271/5, 274/8, 300/19, 306/4, 346/4, 357/6.

⁵⁰ Irâkî, 1372 hş.: 213/5.

Şair beyitte sevgiliye seslenmiş, onun ayrılığından ötürü ölecek gibi olduğunu, bütün yıl da bundan ötürü mutsuz olduğunu söylemiştir.

1.3.3. Ay

Dîvân'da zaman kavramı olarak ay sadece iki beyitte işlenmiştir:

فریاد من از تو چند باشد

بیداد تو ماه و سال تا کی

Gece gündüz senin yüzünden benim feryadım daha ne kadar, senin zulmün ay mı yıl mı? Nereye kadar?⁵¹

Şair gece gündüz sevgilinin ayrılığından ötürü feryat ettiğini, bu zulmün de nereye kadar süreceğini sormuştur.

مشعله داران کویش هر مہی ماہی کنند

سایبان در گہش زین مهر چتر آسا زنند

Sokağının meşalecileri her ay kutlama yaparlar, dergahının gölgeliğini şemsiye gibi olan güneşten yaparlar.⁵²

Şair sokağın meşalecilerinin her ay kutlama yaptığını, dergâha gölgeliği de güneşten yaptıklarından bahsetmiştir.

1.3.4. Mevsimler

Irâkî, *Dîvân*'ında bahardan ve ilk bahardan sevgilinin yeryüzüne geldiği, dünyanın yeşererek gençleştiği bir ay olarak, hazandan ise ayrılık mevsimi olarak bahsetmiştir:

بیا بیا کہ نسیم بہار می گذرد

بیا کہ گل ز رحمت شرمسار می گذرد

⁵³Gel gel ki zira nesimin estiği ilkbahar vakti geçiyor. Gel, çünkü gül senin yanağından utanarak geçiyor.

Beyitte şair nesimin ilkbaharda estiğini söyleyerek ilkbaharın geldiğini söylemiş ve sevgiliden gelmesini istemiştir. Ayrıca baharın habercisi olan gülün sevgilinin yanağından utandığını söylemiş, sevgilinin yanağını gülden üstün tutmuştur.

یا نسیم خوش بہار وزید

یا سبا نافہ تثار درید

Ya baharın güzel esintisi esti ya da Saba Tatar'ın misk torbasını yırttı.⁵⁴

Beyitte şair sevgilinin kokusunu baharın güzel esintisine ve miske benzetmiştir.

طرب ای دل کہ نوبہار آمد

از صبا بوی زلف یار آمد

⁵¹ Irâkî, 1372 hş.: 300/19.

⁵² Irâkî, 1372 hş.: 45/9.

⁵³ Irâkî, 1372 hş.: 219/3.

⁵⁴ Irâkî, 1372 hş.: 326/6; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 25/11, 86/7, 144/3-4-5, 146/10, 219/5, 276/8, 325/8, 367/3.

Eğlen ey gönül çünkü ilkbahar geldi, Saba'dan sevgilinin zülfünün kokusu geldi.⁵⁵

Beyitte şair; ilkbaharın geldiğinden ve eğlenme zamanının geldiğinden bahsetmiş, Saba'dan sevgilinin zülfünün kokusunun geldiğini söylemiştir.

در خزان ار دلی به دست آرم

در بهارم ز دست می‌برود

Sonbaharda bir gönül kazansam, baharım da elimden gidiyor.⁵⁶

Beyitte şair, farklı mevsimler olan bahar ve sonbahardan bahsetmiştir.

1.4. Gün ile ilgili unsurlar:

1.4.1. Sabah

Irâkî, *Dîvân*'ında sabahı zaman kavramı olarak kullanmış, aşkın zulmünden feryadının ne kadar uzun olduğunu ifade etmek için de sabaha kadar inlediğini söylemiştir:

مانا دمید بوی گلستان صبحگاه

کاواز داد مرغ خوش الحان صبحگاه

Galiba seher vakti gül bahçesinin kokusu esti, çünkü sabah vakti güzel sesli kuş öttü.⁵⁷

Beyitte şair seher vakti gül bahçesinin kokusunun etrafa yayıldığını, sabah vakti de güzel sesli kuşun yani bülbülün öttüğünü söylemiş, baharın habercisi olan bülbülün nağmeler söyleyerek baharı müjdelediğini anlatmıştır.

نعره ز جور عشق ز نیم روز تا به شب

نال ز درد دل همه شب تا سحر کنیم

Sabahtan akşama kadar aşk zulmünden feryat edelim, gönül derdinden gün ağarana kadar bütün gece inleyelim.⁵⁸

Beyitte şair sabahtan akşama kadar aşk acısıyla inleyelim, gönül derdiyle de bütün gece inleyelim demiş, zaman kavramından bahsetmiştir.

1.4.2. Gündüz-Gece

Irâkî, *Dîvân*'ında gündüz ve geceyi zıt zaman kavramı olarak kullanmıştır:

روز و شب خونابه اش باید فشاندن بر درت

دیده ای کز خاک درگاه تو جوید توتیا

Senin eşiğinin toprağından sürme arayan göz; gündüz ve gece senin kapına kanlı göz yaşımı saçması gerekir.⁵⁹

Beyitte şair aşığa, sevgilinin eşiğinin toprağıyla gözüne sürme arayanın gece gündüz senin kapında kanlı göz yaşını akıtması gerekir demiş, sevgiliye kavuşmanın aşık için kolay olmadığı, bu uğurda gece gündüz sevgilinin eşiğine baş koymak gerektiği ifade edilmiştir.

روزم ارآید به شب بی رخ تو چه عجب

⁵⁵ Irâkî, 1372 hş.: 142/10; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 141/9, 142/11, 310/9.

⁵⁶ Irâkî, 1372 hş.: 136/12; benzer örnek için bk. Irâkî, 1372 hş.: 310/9.

⁵⁷ Irâkî, 1372 hş.: 141/14.

⁵⁸ Irâkî, 1372 hş.: 88/10; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 21/2, 141/14-15-16, 217/12, 234/14, 244/10, 275/, 326/9, 327/8, 337/13, 354/4.

⁵⁹ Irâkî, 1372 hş.: 215/10.

Eğer senin yüzün olmadan gündüzüm geceye dönerse niçin şaşırılsın, güneş olmadan gündüz nasıl olur?⁶⁰

Beyitte şair, sevgilinin yüzü olmadan gündüzün gece olduğunu, sevgilinin güneş gibi yüzü olmadan gündüz olmayacağını söylemiştir.

SONUÇ

İnsanoğlu var olduğundan beri kâinatı ve içindekileri merak etmiştir. Bu merak duygusu ile çevresini gözlemlerken elbette gökyüzü ve gökyüzünün sakinlerinden olan yıldızlarla ilgilenmişlerdir.

Kozmik unsurlar divan şairlerinin şiirlerinde geniş yer tutmuş, özellikle de sevgiliye benzetilen olarak güneş ve ay; aşığa benzetilen olarak ay ve yıldızlar şiirlerde kullanılmıştır. İnsanların başına gelen kötü şeylerden felek suçlanmış ve felekten şikâyet edilmiştir. Hareketleri ve konumlarıyla yıldızların insanın şansındaki yeri vurgulanmış, burçlardan, yıldızlardan ve gezegenlerden bahsedilmiştir.

4527 beyitten oluşan *Dîvân*'ının incelenmesi sonucunda Irâkî'nin kozmik unsurlardan olan feleği, dönmesi, yedi kat ve dokuz tane olması, sonsuzluğu ve uzaklığı bakımından işlemiş olduğu, feleği ise insanın çekmiş olduğu acı ve sıkıntıların sebebi olarak gördüğü tespit edilmiştir. Ayrıca Irâkî, genişliği, yuvarlaklığı, parlaklığı ve şekil gibi unsurlarla feleği kadehe benzetmiştir.

Irâkî yıldızları, yansıması, parlaklığı ve sabah kaybolması münasebetiyle şiirlerinde işlemiştir. Güneşin aydınlatıcılığında şiirlerinde bahsetmiş; şekli, parlaklığı, yakıcılığı, büyüklüğü yönleriyle güneşi sevgiliye benzetmiş, güneş diyerek sevgiliye işaret etmiş, sevgilinin yüzünün parlaklığı ve ışığı vurgulanacağı zaman ise güneş yüzlü ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Irâkî şiirlerinde parlaklığı ve çekiciliğiyle sevgiliye ay demiş, sevgilinin yüzünü ise karanlıkta parlaması münasebetiyle aya benzetmiştir. Beyitlerde sevgilinin kaşı için hilal benzetmesini yapmıştır.

Irâkî şiirlerinde güneş ve aydan sonra ışık kaynağı olarak sevgilinin yüzü ve yanağını işlemiştir. Karanlığı ise gerçek anlamının yanı sıra geceye, feleğe, gönle, toprağa, göze ve zülfe sıfat olarak kullanmıştır. Ab-ı hayatın bulunduğu ülke olan Zulmet (Karanlık) ülkesine gidilen yoldaki zorlukları vurgulamak için de karanlık kavramını kullanmıştır. Irâkî şiirlerinde gölgeden, güneş geldiğinde yok olması, sevgilinin zülfünün aşığa gölge olması, aşığa bulutun gölge olması, Allah'ın lütuf gölgesi ve ankânın şans getiren gölgesi olarak bahsetmiş, bulutu yağmur yağdırması yönüyle işlemiştir. Zaman ve zamanla ilgili kavramlar, mevsimler ve gün ile ilgili kavramlara da şiirlerinde bolca yer vermiştir.

KAYNAKÇA

Akpınar, Şerife. "Lâmi'î'nin Vâmık u Âzra Mesnevîsinde Astrolojik Unsurlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002): 169-202.

Âştîyânî, Abbas İkbâl. *Târîh-i Moğol*. Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr, 1387 hş.

⁶⁰ Irâkî, 1372 hş.: 164/7; benzer örnekler için bk. Irâkî, 1372 hş.: 120/2, 130/9-11, 172/12, 190/11, 193/5, 208/9, 225/3-4-5, 227/4, 250/5, 300/9, 353/2.

- Bilgin, Orhan. Fahreddîn-i Irâkî. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 13/ 84-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Câmî, Nûrüddîn Abdurrahman. *Nefâhâtu'l-uns*. Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr, 1386 hş.
- Caran, Mümtaz. 15, 16, 17 ve 18. *Yüzyıl Şairlerinden Ahmet Paşa, Necâti Bey, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâ'îlî, Nedîm ve Şeyh Gâlib'in Kasidelerinde Kozmik Unsurlara Bakış ve Kozmik Unsurları Kullanış Tarzlarının Karşılaştırılması*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Çağlayan, Pelin. Fars Mitolojisinde Mitolojik Kuşlar: Humâ ve Sîmurg (Ankâ). *Karaman Uluslararası 1. Dil ve Edebiyat Kongresi*. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Karaman, 2018.
- Çağlayan, Pelin Seval. *Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Kelime ve Cümle Bilgisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Değirmençay, Veyis-Çağlayan, Pelin. Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Tamlama Çeşitleri. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 19, (2017): 19-36.
- Eren, Abdullah. (2004). *Şeyhülislam Yahya Divanı'nın Tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gülüm, Emrah. Sünbül-Zâde Vehbî Dîvân'ında (Sünbülîstân) Kozmik Unsurların Kullanımı. *Türkish Studies*, 9, (2014): 519-546.
- Irâkî, Fahreddîn. *Kulliyât-i Şeyh Fahreddîn İbrâhîm-i Hemedânî*. haz. Sâid-i Nefisî. Tahran: Zevvâr, 1372 hş.
- Irâkî, Fahreddîn. *Kulliyât-i Şeyh Fahreddîn İbrâhîm-i Hemedânî*. haz. Sâid-i Nefisî. Tahran: Zevvâr, 1377 hş.
- Kapal, Nurefşan. Zâtî Divan'ında Kozmik Unsurlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24, (2013): 160-170.
- Karaköse, Saadet. Kozmik Âlemde Nef'î'nin Seyri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, (2012): 29-48.
- Kurnaz, Cemal. Felek. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 12/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Levend, Agah Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remziler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Muîn, Muhammed. *Ferheng-i Fârsî*, Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr, 1375 hş.
- Okmak, Özgür. Cem Sultan Divanı'nda Kozmik Âlem. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 14, (2018):154-166.
- Onay, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2013.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Safâ, Zebîhullah. *Genc-i Sohen*. Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr, 1354 hş.
- Safâ, Zebîhullah. *Târih-i Edebiyyât der İrân*. Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr, 1386 hş.

Şeker, Esmâ. *15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Tolasa, Harun. *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2005.

Yentür, J. (2003). *17. Yy. Şairlerinden Fehîm, Nâ'îlî ve Neşâtî Divânlar'ında Kozmik Unsurlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.